

# „SĂ FEREASCĂ DUMNEZEU PE TOT ROMÂNUL DE FEMEIA FILOZOAFĂ”: EDUCAȚIA ROMÂNCELOR ÎNTRE TRADIȚIE, MODERNITATE ȘI IDEALURI NAȚIONALE

Georgeta Fodor\*

**Abstract:** *The paper aims to address and also draw attention to the importance of using gender as a useful analytical category for understanding the nation building process. Given the complexity of the intersections between national and gender discourse, I chose to focus on one of the areas where this intersection is most pronounced. That is the issue of Romanian women's education as reflected in historical sources in the second half of the 19<sup>th</sup> century Transylvania. The study intends to draw attention to the fact that although there is an almost general agreement on the need to broaden access to education for Romanian women, even the most progressive and fervent supporters of the women's issue tend to propose a „controlled and temperate emancipation”. This is explained through the quasi-universal consciousness, that women must bear the „burden of representation”. Also, based on the available historical records, we will demonstrate that the educational model envisaged for, but also accepted by the Romanian women, is subordinated to national emancipation priorities, defined by men and unconditionally assumed by women, but also to the traditional perspective on gender relations, within clearly defined limits also by men, in terms of accepting the need for education, which is perceived as essential for the national empowerment, but without allowing women to move beyond their perceived role as spouses and mothers.*

**Keywords:** education, emancipation, women, nationalism, gender identity.

Începând cu articolul lui Joan W. Scott, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*<sup>1</sup>, tot mai multe studii istorice au integrat genul în analiza și înțelegerea fenomenelor și proceselor istorice. Aceste abordări au evidențiat faptul că nu există aspect al existenței umane, publice și private deopotrivă, care să nu fi fost influențat de componenta identitară de gen<sup>2</sup>. Într-adevăr, un domeniu mai puțin frecventat în cercetările istorice este acela al intersecției dintre discursurile care au determinat construirea identității naționale și a celei de gen. De altfel, multă vreme, literatura despre națiunii și naționalisme a tins să ignore această componentă identitară<sup>3</sup>. Una dintre cele mai semnificative contribuții aparține Nirei Yuval-Davis care, chiar dacă nu a propus neapărat o perspectivă istorică, a inspirat delimitarea unor direcții de cercetare în arealul studiilor istorice. Astfel, lucrarea *Gen și națiune* rămâne un

---

\* Conf. univ. dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade”, Târgu Mureș; e-mail: [georgeta.fodor@umfst.ro](mailto:georgeta.fodor@umfst.ro).

<sup>1</sup> Joan W. Scott, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, „The American Historical Review”, Vol. 91, No. 5, 1986, p. 1053-1075.

<sup>2</sup> *A Companion to Gender History*, coords: Teresa A. Meade, Merry E. Wiesner Hanks, New Jersey, Blackwell Publishing Ltd, 2004, p. 6.

<sup>3</sup> Nyra Yuval-Davis, *Gen și națiune*, București, Edit. Univers, 2003, p. 9. Dacă parcurgem textele considerate reper în literatura despre naționalism, vom vedea că subiectul fie nu preocupă deloc pe autori, fie el este abordat doar lacunar. De pildă, Benedict Anderson, în *Comunități imaginate. Reflecții asupra răspândirii și originii naționalismului*, București, Edit. Integral, 2001, care rămâne fundamentală și pentru prezentul demers din perspectiva definirii națiunii, nu abordează deloc subiectul.

reper pentru abordări similare, cu atât mai mult cu cât, de pildă, pentru cazul românesc astfel de studii, care să ofere un cadru metodologic, abordează, în cel mai fericit caz, doar tangențial sau periferic afirmarea identității naționale dintr-o perspectivă de gen<sup>4</sup>. Abordarea genului din perspectiva națională, propusă de sociologul britanic, a modelat în bună măsură prezentul demers. La fel ca Nira Yuval-Davis, susțin că „genul, etnia și clasa deși au baze ontologice diferite și discursuri separate, se întrepătrund și se articulează reciproc în raporturi sociale concrete”. Ceea ce este, de asemenea, util de precizat în contextul prezentului demers este și faptul că ambele ipostaze identitare sunt un produs al efortului de modernizare al societății care viza de fapt crearea „omului modern”, un cetățean educat, responsabil și respectabil<sup>5</sup>, fidel statului și pregătit să își asume misiunea desemnată de către autorități.

Identitatea de gen și identitatea națională pot fi analizate, așadar, pornind și asumând premisa că ambele sunt de fapt construcții culturale și deci comportă același „tipar”: conturarea modelului de către o elită, diseminarea prin diferite mijloace și cu concursul unor agenți formatori. Mai mult decât atât, consider că abordarea genului din perspectivă națională permite o mai bună înțelegere a procesului de afirmare a națiunilor și naționalismelor moderne în condițiile în care naționalismul, la fel ca orice altă ideologie, propune și impune de fapt și conturarea unui profil uman imaginat și „ideal” pentru împlinirea dezideratelor asumate, fiind deci afectat și afectând la rândul său, și identitatea de gen. Așadar, premisa care a modelat prezentul studiu este aceea că discursul asupra genului și asupra națiunii au tendința de a se intersecta și de a se construi reciproc și implicit, analiza lor este mai mult decât necesară și utilă în efortul de a contura complexitatea fenomenelor și manifestărilor naționale. Patru sunt principalele dimensiuni ale proiectelor naționale în care raporturile de gen au avut o contribuție crucială și anume: „reproducerea națională, cultura națională,

<sup>4</sup> Subiectul poate fi reperat într-o oarecare măsură în lucrările consacrate istoriei femeilor din spațiul românesc, care ridică și aspecte legate de definirea lor identitară: *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, coord.: Ionela Băluță, Ioana Cîrstocea, București, Colegiul Noua Europă, 2002; Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea: între public și privat*, București, Edit. Meridiane, 2003; *În căutarea fericirii. Viața familială în spațiul românesc în sec. XVIII-XX*, coord.: Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteșan, Marius Eppel, Elena Crinela Holom, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2010; Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2015; Alin Ciupală, *Bătălia lor: femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Edit. Polirom, 2017. Pentru istoria raporturilor de gen rămân reper lucrările Mariei Bucur: *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, Indiana University Press, 2006, (coord. cu Nancy Wingfield), *Gendering Modernism: A Historical Reappraisal of the Canon*, New York, Bloomsbury Academic, 2017; nici acestea nu integrează explicit și naționalismul. Dintre puținele studii care abordează concret problema relației dintre gen și identitatea națională este cel semnat de către Enikő Magyari-Vincze, *Naționalizarea genului și genizarea națiunii*, 2001, (online), în care autoarea propune o grilă de lectură și înțelegere a naționalismului prin integrarea în analiză a perspectivei de gen și în care pornește de la premisa că „nu numai etnicitatea este diferența care contează pentru naționalism, ci și genul și sexualitatea”; *op. cit.*, p. 1.

<sup>5</sup> Noțiunea de respectabilitate este aceea care rezumă întrucâtva acest ideal al omului nou. Ea este folosită de către George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985, în care autorul introduce noțiunea de respectabilitate pentru a indica maniere „decente și corecte”, dar și moralitate. Formula respectabilității poate fi folosită pentru a rezuma de fapt idealul „românului bun” astfel cum l-au imaginat intelectualii români în contextul afirmării identității naționale.

cetățenia națională și conflictele naționale”<sup>6</sup>. În contextul prezentului demers, la nivelul surselor istorice studiate, am putut identifica, în mod pronunțat mai ales dimensiunile reproducerii naționale, biologice și culturale deopotrivă. De altfel, studierea procesului de afirmare a națiunii române din Transilvania reprezintă un studiu de caz semnificativ pentru a urmări modul în care discursul național și cel de gen se intersectează și modelează reciproc. Susțin că mișcarea națională a românilor din teritoriile Imperiului Austro-Ungar a favorizat afirmarea identităților de gen cu o amprenta națională foarte puternică. Mai mult decât atât, întreaga dezbateră privind profilurile românului și româncei ideale s-a afirmat tocmai în contextul în care intelectualii români depuneau eforturi în direcția emancipării naționale. Dezbateră este deci sincronă și astfel discursurile despre națiune și gen trebuie tratate ca fiind interconectate și inseparabile. Românul și româncea, idealul de masculinitate și feminitate, se vor afirma și vor fi modelate de fapt de evoluția și imperatiile mișcării naționale. De asemenea, studiul integrează în analiză și aspectul legat de nevoia de modernizare a comunității românești ca factor indispensabil al emancipării naționale. Fără îndoială, nevoia de a ridica nivelul de cultură și standardul de viață al românilor derivă tot din dezideratele naționale asumate de elita transilvăneană. În acest context, chestiunea educației, a emancipării culturale, devine unul dintre cele mai importante subiecte de dezbateră ale intelectualității românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acesta este și cadrul general în care se afirmă de fapt chestiunea educației româncelor, dezvoltată într-un veritabil ideal educațional rezultat al compromisului dintre imperatiile naționale și nevoia de modernizare a societății românești. De menționat este că abordarea acestui subiect derivă din principalele preocupări de cercetare din ultimii ani, un decupaj deci dintr-o cercetare mai amplă concentrată tocmai pe studierea interferențelor dintre discursurile care au determinat afirmarea identității naționale și a celei de gen<sup>7</sup>. După cum aminteam anterior, este un studiu de caz menit a demonstra maniera în care, în contextul mai largii dezbateri asupra formării și emancipării națiunii române, se definește un model de „creștere națională a sexului feminin”<sup>8</sup> diferențiat pe criterii de gen și care va determina de altfel și afirmarea trăsăturilor feminității românești moderne. Așadar, ipoteza formulată este că idealul de educație propus pentru femei, rezultat în urma unor veritabile dezbateri publice, a fost direct determinat de

---

<sup>6</sup> Nyra Yuval-Davis, *op. cit.*, p. 18.

<sup>7</sup> Fodor Georgeta, Maria Tătar-Dan, *From the Great War to Great Romania: Gender and Nation in the Interwar Period*, în vol. *Humanities in the Spotlight Studies of literary criticism and discourse analysis, philosophy of culture, history, linguistics and the teaching of specialized languages*, coord. Luminița Chiorean, Cristina Nicolae, Cristian Lakó, Lambert Academic Publishing, 2019, p. 92-101; Fodor Georgeta, *Romanian Women and the Construction of National Identity among Romanians in Transylvania (The Second Half of the XIX<sup>th</sup> Century and the Beginning of the XX<sup>th</sup> Century)*, în vol. *Ethnic Minorities and Majorities – Migration and Integration*, 2016, p. 47-61; Idem, *The Making of Modern Romanian Woman: Inspiring Feminine Role Models in the Romanian Transylvanian Press During the Second Half of the XIX<sup>th</sup> Century*, în vol. *Debates on Globalization. Approaching National Identity Through Intercultural Dialogue*, coord. Iulian Boldea, Târgu Mureș, Arhipelag XXI Press, 2015, p. 194-202; Idem, *La stampa romana di Transilvania. Il suo ruolo nell'elaborazione dell'immagine della donna, della coppia e dei rapporti familiari*, „Transylvanian Review/Revue de Transylvanie”, 2, 2013, p. 26-41.

<sup>8</sup> Formula este frecvent întâlnită în sursele istorice, în presă mai ales, alături de formula „educație națională”. Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri, 1880-1930*, Cluj, Tipografia P. Barițiu, 1932, p. 8.

imperativele și prioritățile de pe agenda liderilor mișcării de emancipare națională. Acest ideal național a fost modelat însă și de credința că educarea românelor este imperativă pentru că doar astfel se puteau evita influențele nocive ale modernității cu potențial ridicat de a afecta, în durată lungă, viitorul întregii națiuni. În acest caz putem deja să identificăm o perspectivă de gen în sensul că în sursele istorice studiate tendința dominantă a autorilor este de a considera că femeile sunt mai predispuse să cadă pradă tentațiilor aduse de modernizarea societății, fiind percepute ca fiind mai lipsite de discernământ decât bărbații. „Din puțina mea experiență pe terenul educațiunii m-am convins, că defectele unei educațiuni greșite mai mare influență exercită asupra fetițelor”<sup>9</sup>.

Așadar, opțiunea de a mă concentra în acest studiu asupra dezbaterii privind educația femeilor a fost determinată și de faptul că aceasta a reprezentat domeniul cel mai vizibil în care discursul național este influențat de perspectiva de gen și viceversa. De altfel, educația a reprezentat una dintre prioritățile intelectualilor români. Fie că au fost sau nu angajați politic, toți cei care au scris sau discutat despre subiect au fost convinși de faptul că doar prin ridicarea nivelului de educație al poporului se va putea depăși statutul de cetățeni de rang secund ai Imperiului. Problema educației, în general, dar și temele conexe cum sunt cele referitoare la înființarea de școli, educarea părinților, combaterea absenteismului etc. sunt parte integrantă a unei viziuni asupra progresului care urma să asigure ridicarea națiunii române la nivelul celorlalte națiuni din Imperiu, iar progresul era posibil și măsurabil doar prin nivelul de cultură al poporului: „caracteristica timpului de astăzi este «progres». Indivizi și popoare se întrec unii cu alții pe câmpul pașnic al culturii”<sup>10</sup>.

Dezbaterea privind problema educației a fost analizată din trei perspective formulate ca obiective principale de cercetare ale prezentului demers. În primul rând, ne-am propus să demonstrăm că referitor la drepturile și necesitatea garantării dreptului la educație pentru femei, intelectualii români au formulat un „ideal educațional” cu o puternică tentă națională, derivat și adaptat proiectului național care viza emanciparea națiunii. De fapt, subordonat imperativelor programului național, acest model, rezumat în formula „educația națională” a românelor s-a dorit a fi transpus atât în programa școlilor de fete dar, și poate mai mult decât atât, ca model de „creștere națională” a românelor în mediul familial întrucât familia era prima chemată să se ocupe de formarea viitorilor membri ai națiunii<sup>11</sup>. Al doilea obiectiv, relativ dificil de disociat de mai amplă dezbateră privind necesitatea educării în spirit național a femeilor, a vizat accentuarea faptului că această tendință, întrucâtva conservatoare a educației românelor se justifică și prin îngrijorarea manifestată de tot mai mulți români că modernitatea are influențe nocive mai ales asupra tinerelor. Cel de-al treilea obiectiv a fost de a demonstra că acest model de educație națională, garant împotriva coruperii identității

<sup>9</sup> Maria Cioban, *Rolul mamei în familie*, „Programa școlii civile de fete, cu internat și drept de publicitate a Astreii”, [infra: „Programa școlii ...”], 1897/1898, p. 6.

<sup>10</sup> I. Popea, *Însemnătatea creșterii în familie și influența ei asupra vieții popoarelor*, „Școala și Familia”, nr. 1, 1887, p. 3.

<sup>11</sup> Revista „Școala și Familia” este cel mai bun exemplu pentru argumentarea acestei afirmații în condițiile în care, atât din titlu, cât și din cuprinsul articolelor, reiese foarte clar că mai întâi familia și apoi școala sunt mediile în care se formează adevăratul român. În familie se pun bazele caracterului pe care școala urma să îl „cizeleze”.

naționale, a fost puternic diferențiat pe criterii de gen. De asemenea, consider că din această asocieră derivă și acceptarea ridicării româncelor din ignoranță, dar doar printr-o emancipare controlată și limitată.

Sursele istorice care au structurat prezentul demers sunt: publicațiile periodice „Familia”, „Amicul Familiei”, „Gazeta de Transilvania”, „Transilvania”, „Tribuna poporului”; „Școala și Familia”; discursuri și prelegeri publice multe dintre ele fiind susținute în cadrul Astrei<sup>12</sup> și publicate apoi în diferite ziare; seria *Cărțile săteanului român. Scriere pentru popor*, 1876-1886; Anuarele școlilor de fete și programe școlare cum este Programul școlii civile (private) de fete cu internat a Astrei sau cea a Gimnaziului greco-ortodox din Brașov. Fără a face o ierarhie a valorii documentare a acestora, precizez totuși faptul că presa rămâne o sursă privilegiată de cercetare a dezbaterii privind rolul femeilor în societate și pentru că este unul dintre puținele medii prin intermediul cărora femeile s-au putut exprima și au putut milita pentru emancipare. Numărul extraordinar de mare al articolelor referitoare la rolul femeilor în societate, în care trebuie incluse și cele referitoare la necesitatea educării lor, ne convinge că în perioada studiată a avut loc o dezbatere extrem de complexă acoperind o problematică foarte diversă, de la aspectele ce țin de educația și instrucția femeilor, articole referitoare la activitățile reuniunilor de femei, dar și chestiuni de modă și loisir. Discursurile și conferințele publice ale Astrei au fost și ele o sursă reprezentativă, dat fiind faptul că Asociația și-a asumat, alături de Reuniunile de femei, și demersurile care să asigure accesul româncelor la educație. În articolele din presă și prelegerile publice ale Astrei am identificat de altfel și cea mai pronunțată tentă națională în idealul formativ imaginat pentru românce. Seria *Cărțile Săteanului Român. Scriere periodică pentru trebuințele poporului*<sup>13</sup>, editată începând din 1876, este și ea o sursă semnificativă pentru tematica abordată, atât prin publicul țintă vizat, cât și prin formula aleasă pentru a transmite cititorilor un model de urmat în ceea ce privește creșterea și educarea fetelor. Mă refer aici atât la discursuri și articole, cât și la un gen de ficțiune literară cu valențe instructiv-educative cu o pronunțată tentă moralizatoare. Anuarele și programele școlilor de fete care cuprind, cum e cazul celei de la Sibiu, și o serie de dezbateri metodologice pe marginea curriculei au fost foarte utile pentru a urmări punerea în practică a idealului educațional construit de intelectuali și asumat fără contestare de către femei<sup>14</sup>. Susțin faptul că programa școlară nu are, date fiind limitările și tendința de maghiarizare a învățământului promovate de către autoritățile publice, o tentă națională pronunțată. Aceasta e mai degrabă „mascată” în sensul că școala este înțeleasă ca

---

<sup>12</sup> Astra este una dintre cele mai fervente promotoare ale nevoii de educație și instrucție. Subiectul a fost abordat în studiul: Georgeta Fodor, *Astra's Involvement in the Debate Concerning the Necessity of Educating the Romanian Women*, „Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia”, Târgu Mureș, 2012, p. 23-30.

<sup>13</sup> *Cărțile Săteanului Român. Scriere periodică pentru trebuințele poporului*, editată începând din 1876, avându-l ca redactor pe Nicolae Fekete-Negruițu.

<sup>14</sup> Numeroase sunt, de altfel, articolele scrise de femei în care se face referire la faptul că femeile susțin, prin prisma rolului lor îndeplinit eficient și responsabil, cauza „bărbaților” națiunii. Elena Pop Hossu Longin este una dintre ele: „Mulțumită îndrumărilor înțelepte ale bărbaților adevărat extraordinari, cu care providența a dăruit neamul nostru [...] năzuințele lor nobile află răsunet înțelegător și în sufletul femeilor contemporane”, afirma ea într-o scrisoare adresată președintei Reuniunii femeilor române din Sălaj, la 25 de ani de la înființare; Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*, p. 13.

fiind instituția care va contribui, alături de familie, la formarea de mame cultivate, responsabile ceea ce urma a fi, de fapt, tot în beneficiul națiunii. Cred că acesta este și motivul care explică de ce dezbaterile și propunerile unui model formativ pentru fete se regăsesc în alte medii decât în cel formal, instituțional dar și de ce se pune mai mult accent pe importanța educării în familie. Așadar și legislația referitoare la învățământ a fost avută în vedere. În dezbaterile pe marginea programei școlare, dar și în articolele de presă se fac arareori trimiteri explicite la această legislație, cel mai probabil datorită cenzurii, însă, se poate stabili o relație evidentă între adoptarea măsurilor cu o puternică tendință de maghiarizare și intensificarea dezbaterilor referitoare la importanța educării româncelor în spirit național. De altfel, aceste politici de maghiarizare au fost cele care au determinat schimbări semnificative, acutizând nevoia de dezvoltare a conștiinței naționale. I. G. Sbiera de pildă, este unul dintre cei care pentru a contracara tendințele de deznaționalizare, va dezvolta chiar o strategie de urmat acordând un rol esențial familiei și școlii<sup>15</sup>. Sbiera, de altfel, notase și el, între observațiile cu valoare practică, faptul că gradul de conștientizare al națiunii la indivizi și grupuri sociale era diferit. Ideile sale au fost preluate și de A. C. Popovici și au deschis, deși în presă se vede deja din deceniile 5-6 această direcție, ceea ce N. Bocșan afirma ca fiind posibilitățile ample pentru militantismul național, care, pe lângă componenta politică trebuia să dezvolte o strategie adecvată pentru dezvoltarea conștiinței naționale la diferite grupuri sociale prin instituțiile cultural-naționale, printr-o campanie de educare a sentimentului național la categoriile mijlocii sau de jos<sup>16</sup>. Ceea ce a presupus deci apelul la școală, presă, prelegeri publice etc. Se coagulară de fapt ideile de inspirație iluministe, ale progresului prin educație, cu idealurile pașoptiste, romantice și militantiste (determinate de situația românilor din Imperiu) ale națiunii astfel că optica dominată a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea a fost ridicarea și emanciparea națională prin educație<sup>17</sup>. Dovada cea mai evidentă a modului în care politicile de maghiarizare determină intensificarea dezbaterilor privind accesul la educație se reflectă în accentul pe promovarea educației și utilizării limbii române care e clar conexasă cu măsurile de impunere a obligativității limbii maghiare în școlile primare și secundare. Ține evident și de viziunea asupra națiunii promovate de către intelectualii ardeleni în care limba era înțeleasă ca vehicul de păstrare, respectiv pierdere a identității naționale<sup>18</sup>: „La tot cazul însă limba și religia sunt temelia, pe care se ridică altarele naționale. Pentru aceea mama este chemată să învețe copilașii limba lor, iar nu se vorbească cu ei în limbi străine”<sup>19</sup>.

Toate sursele mai sus citate au fost studiate avându-se în vedere și identitatea de gen a autorilor cu intenția de a urmări în ce măsură aceștia au promovat o viziune determinată de gen în privința nevoii de educare și acces la educația femeilor, precum și conținutul acesteia.

<sup>15</sup> Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca/Reșița, Edit. Presa Universitară Clujeană/Banatica, Reșița, 1997, p. 179.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 180.

<sup>17</sup> *Ibidem*.

<sup>18</sup> Facem referire aici la Legea din 1879 care a impus maghiara ca disciplină de studiu obligatorie pentru școlile populare; la articolul XXX din 1883, care introduce obligativitatea limbii maghiare și în școlile secundare, și legea din 1981, articolul XV care impune obligativitatea limbii maghiare încă de la trei ani.

<sup>19</sup> Maria Ciobanu, *op. cit.*, p. 17.

La o vedere de ansamblu, se pare că autorii, bărbați și femei deopotrivă, oricât de progresiști în viziunea asupra idealului educațional propus, nu s-au putut dezice de identitatea de gen, promovând într-adevăr nevoia accesului la educație, dar una adaptată pe criterii de gen. Dovada în acest sens sunt sursele care dezbate idealul educațional pentru români, în general, din care derivă de fapt și cel adaptat pentru femei, într-o ierarhie a priorităților pe care unii autori o afirmă, în mod explicit. În 1911 de pildă, Vasile Bologa, în bilanțul pe care îl realiza referitor la activitățile destinate înființării și susținerii școlii de fete cu internat din Sibiu, afirma că mai întâi națiunea română a avut nevoie de bărbați educați și abia după ce acest deziderat a fost atins s-a putut trece la demersuri pentru înființarea școlilor pentru fete<sup>20</sup>. Perspectiva de gen este evidentă deci, justificată și întemeiată, însă, pe ierarhizarea priorităților națiunii române. Astfel, nevoia de a ridica nivelul de educație al femeilor după modelul celorlalte societăți europene, deși acceptată unanim, nu era în vârful ierarhiei priorităților. Subliniez așadar, că indiferent de gen, toți cei care s-au implicat în dezbateră privind educația românelor sunt de acord că femeile trebuiau să aibă acces la educație. Tot unanim și nediferențiat pe gen pare să fie și argumentul în susținerea acestei nevoi: de ridicarea nivelului lor de cultură depindea atât prosperitatea și bunăstarea familiilor cât și viitorul națiunii române. În acest context, se standardizează și rolul desemnat românelor în cadrul proiectului național. Ele sunt cele care poartă „povara reprezentării”<sup>21</sup>, adică lor le revine sarcina de a păstra și perpetua valorile și geniul națiunii române.

„Dacă neamul nostru a fost atât de trainic, ca să păstreze curat și necorcit limba și datinile, o datorăm neapărat în mare parte femeii române, sau mai bine zis țăranii române. Da, pentru că, până bine de curând, clasa noastră de știință și inteligență se trăgea aproape exclusiv din opincă și mama ei a fost țărană română”<sup>22</sup>.

Această responsabilitate este de cele mai multe ori explicit afirmată în sursele istorice. Explicit formulat este și modul în care se putea îndeplini, și anume, exclusiv prin emanciparea culturală. O spun deopotrivă autorii bărbați și femei. Aceasta este de pildă viziunea Emiliei Lungu, învățătoare din Banat sau a Elenei Popescu, profesoară la Școala de fete din Sibiu. Aceasta din urmă, într-un articol despre educația fetelor afirma: „[...] să lucrăm din răspuțeri, ca fiica neamului nostru să devină un membru demn al societății, folositor familiei și națiunii pentru că numai prin femei culte un popor poate să se înalțe și să prospere”<sup>23</sup>.

<sup>20</sup> Vasile Bologa, *Școala civilă de fete cu internat a Asociațiunii. Istoricul înființării și dezvoltării în cei dintâi 25 de ani*, „Transilvania”, nr. 4, 1911, p. 406-456. A se vedea și Georgeta Fodor, *Gender Borders: Women's Intellectual Profile during the Second Half of the 19<sup>th</sup> Century Transylvania. European Patterns*, în vol. *Itineraries beyond Borders of Cultures, Identities and Disciplines*, coord. Carmen Andras, Cornel Sigmirean, Corina Teodor, Sibiu, Edit. Astra Museum, 2012, p. 197-208.

<sup>21</sup> Nyra Yuval-Davis, *op. cit.*, p. 67. Autoarea folosește expresia pentru a sublinia maniera în care femeile sunt percepute ca fiind „purtătorii simbolici ai identității și cinstei colectivității, atât din punct de vedere personal, cât și colectiv”. Aceasta este accepțiunea pe care o folosim și noi, pentru că și în cazul discursului transilvănean, românele sunt percepute ca fiind responsabile de a păstra și perpetua valorile identitare naționale.

<sup>22</sup> M. B., *Fetițele noastre*, „Tribuna Poporului”, An II, nr. 27, 1898, p. 1.

<sup>23</sup> Elena Popescu, *Educațiunea fiicelor române*, „Programa școlii...”, 1897, p. 3.

Consider însă că acest rol, desemnat, dar și asumat fără împotrivire de către românce, le leagă și mai mult de spațiul intim al familiei, încărcat într-adevăr de acum înainte cu valențe de „responsabilitate civică”. Această valorizare a rolului femeilor în cadrul privat trebuie însă privită și ca o reacție la ceea ce unii priveau cu îngrijorare și anume depășirea barierelor de gen. A fi soție și mamă bună așadar sunt prezentate, dar și înțelese de către româncele care scriu, ca fiind de fapt modul de îndeplinire a datoriei față de națiune în condițiile în care de ele depindea viitorul națiunii: „în mâna mamelor este dat viitorul omenirii – dar cu deosebire fericirea și prosperarea fiecărei națiuni”<sup>24</sup>. Astfel, familia devine un microorganism, e națiunea la scară redusă: tot ceea ce se dobândește în cadrul familiei definește națiunea. O astfel de opțiune, de a prezenta responsabilitatea femeilor în cadrul privat ca fiind de fapt echivalentă cu datoria față de națiune, este justificată de nevoia de a exemplifica în mod concret națiunea și sentimentul de apartenență la comunitatea națională. Analogia cu familia este evident cel mai ușor de înțeles în contextul perioadei. De aici și importanța acordată educației informale, în familie, unde femeilor în calitatea lor de mame le revenea rolul de prim educator și formator al caracterului, baza de fapt a identității naționale<sup>25</sup>. Așadar, autorii surselor studiate sunt de acord cu viziunea potrivită căreia, în familie, și datorită mamei, trebuiau formate bazele identității naționale, evident, într-o formulă diferențiată pe gen, în sensul că responsabilitatea mamei ca agent al educației copiilor era diferită pentru băieți și pentru fete. Pe de o parte, mama trebuia să transmită amândurora valorile identitare naționale, limbă, religie, obiceiuri, adică să formeze viitorii români: „Însă este un cerc sfânt, deschis fiecărei femei, un câmp de laur, unde fiecare-și poate câștiga merite modeste dar scumpe, acesta e cercul familial ... acela pe care aveți de a-l crește, e omul, fiul patriei și al națiunii ... spuneți-i că inima lui trebuie să palpiteză neîncetat pentru înflorirea națiunii sale. Spuneți-i toate acestea, în limba-mamă, și nu în cea străină, căci aceasta nu-i va vorbi lui de națiunea noastră”<sup>26</sup>.

Dar, pe de altă parte, în ceea ce privește educația fetelor, mamele trebuiau să transmită fetelor aceleași valori, dar într-o formulă care să permită acestora să devină, la rândul lor, românce adevărate, adică mame bune. O afirmă deopotrivă autori bărbați și femei: „Româna adevărată își va ține de sfântă datorie creșterea națională a fetițelor ei; ca ele să devină mame și soții bune”<sup>27</sup>. Destul de frecvent se apelează și la alegorii vii, „modele”<sup>28</sup>, pe care româncele să le urmeze. În general, exemplele sunt luate din trecutul antic și medieval, și cu o frecvență considerabilă, astfel încât putem vorbi de standardizarea unor veritabile tipare: al mamei lui Ștefan cel Mare și al Corneliiei, mama Gracchilor. Aceste exemple sunt folosite drept modele de feminitate și maternitate prezentate bineînțeles în cheie națională: „Când toate soțiile vor fi tot atâtea Corneliiei, nu va mai fi națiune pe pământ mai aleasă decât nația românească !!!”.

<sup>24</sup> Maria Ciobanu, *op. cit.*, p. 4.

<sup>25</sup> Articolul lui I. Popea este unul dintre cele mai ilustrative în a urmări perspectiva pe care intelectualii o au asupra importanței pe care mediul familial o are în formarea popoarelor și a rolului major desemnat femeilor. I. Popea, *op. cit.*, p. 3-14.

<sup>26</sup> M. Viritsianu, *Femei' a si chiamarea ei*, „Familia”, nr. 15, 25 mai/6 iunie, 1866, p. 189.

<sup>27</sup> Emilia Lung, *Instrucțiunea femeii române*, „Familia”, nr. 72, 21 septembrie/4 octombrie, 1880, p. 454.

<sup>28</sup> I. Popea, *op. cit.*, p. 10.

Acestor modele de feminitate li se vor adăuga exemple de femei, din trecutul recent, din nevoia de a arăta și exemple de personalități feminine care au reușit să îmbine cu succes trăsăturile tradiționale cu cele inspirate din modernizarea și progresul specifice perioadei. Printre „preferate” vor fi Regina Elisabeta și, în general, soții și mame ale intelectualilor români, cea mai bună dovadă a faptului că ele și-au îndeplinit rolul de mame crescând frunțașii națiunii<sup>29</sup>.

După cum afirmam anterior, uneori în astfel de texte se afirmă clar și nevoia de a valoriza rolul casnic al femeilor, echivalarea lui cu datoria civică, suficient de satisfăcător deci, în viziunea unor autori, încât femeile să nu își mai dorească depășirea condiției lor definite de la natură. „Nici când femeile să nu aspire a excela în roluri destinate pentru bărbați!”, afirma M. Vitișeanu într-un articol publicat în revista „Familia”. Potrivit autorului, femeile își îndeplineau destinul public în cadrul privat al familiei și acesta trebuia să le fie suficient. În schimb, de o relativă „noutate” vizavi de rolul formativ al mamelor și care poartă amprenta progresului în domeniul educației, dar legat tot de educația informală, este recomandarea adresată mamelor de a le cultiva copiilor iubirea și interesul pentru școală. În presă, dar și în seria *Cărțile sateanului român* apare și motivul mamei care își răsfăță exagerat copiii. Stereotipurile de gen sunt vizibile și în acest context. Femeia, mama, este întotdeauna aceea care răsfăță copiii, punând astfel în pericol formarea caracterului. În cazul băieților, cel mai adesea se critica tendința mamelor de a-i proteja în mod exagerat, iar vizavi de fete, de o prea mare permisivitate a mamelor care le-ar fi permis să se îndepărteze de tradiții și să se lase seduse de noutățile epocii<sup>30</sup>.

O atare perspectivă explică eforturile susținute ale intelectualilor, asociațiilor etc. de a înființa școli pentru fete, înțelese ca veritabile „institute de creștere românească”<sup>31</sup>. Nevoia este dublată atât de legislația școlară discriminatorie, dar și de îngrijorarea că în absența acestor școli părinții vor fi obligați să își trimită fetele la școli străine care nu erau altceva decât instituții de deznaționalizare. O afirma și George Barițiu: „[...] școlile românești de fete erau o adevărată raritate, puține câte voiau să învețe ceva mai mult mergeau la școlile de alte limbi, de unde ieșeau cu idei confuze și lipsite de spirit național, iar limba maternă vorbind-o ca în bațjocură, un jargon rupător de urechi, neștiind să scrie românește nici o simplă epistolă”<sup>32</sup>.

Aceeași opinie o împărtășea și Vasile Bologa în expozeul istoric publicat în 1911: „[...] pe atunci fetițele române nu se puteau împărtăși de o instrucție superioară decât în institute străine, iar în institute străine e îndeobște cunoscut, că nu se poate agonisi cultură și educație națională potrivită firii și geniului nostru străbun”<sup>33</sup>.

Misiunea școlilor era așadar de a întări și completa educația dobândită în familie și anume de a forma „românce adevărate”, conștiente de datoria lor națională: „Dacă temelia ce

<sup>29</sup> Georgeta Fodor, *The Making of Modern Romanian Woman ...*, p. 194-202.

<sup>30</sup> N. Fekete Negruțiu, *Convorbire între doi săteni*, „Cărțile sateanului romanu”, nr. 4, Gherla, Imprimeria „Georgiu Lazaru”, 1880, p. 39-45.

<sup>31</sup> S. N., *Iulia Mihalyi n. Man*, „Familia”, nr. 4, 22 ianuarie/3 februarie 1895.

<sup>32</sup> G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, Tipografia W. Krafft, 1891, p. 155.

<sup>33</sup> V. Bologa, *Monografia școlii civile cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, p. 4.

mama a pus în inima fetiței a fost bună, atunci cunoștințele agonisite în școală vor aduce fructe îmbelșugate, dar când aceea a fost greșită, atunci toate învățăturile cele bune vor fi spoială”<sup>34</sup>.

Idealul educațional formulat de către intelectuali punea deci accent pe mediul familial înțeles ca leagăn al identității naționale. Noțiunile dobândite în familie trebuiau însă apoi întărite prin educația formală, în instituțiile școlare. După cum afirmam anterior, dacă în dezbaterile publice importanța școlii ca mijloc de formare a identității naționale este incontestabilă, în dezbaterile și la nivelul conținutului programelor școlare această asociere școală-națiune e mai diluată. Se reflectă, în schimb, o altă perspectivă a dezideratelor intelectualilor români și anume ridicarea din ignoranță a majorității românilor prin cultură. Evoluția unei națiuni era dată de racordarea la progresul societății, ceea ce impunea și o educație rațională, pe principii moderne. Românele trebuiau deci educate într-un spirit modern, cu cunoștințe practice, al căror beneficiar avea să fie în cele din urmă tot națiunea care va fi formată astfel, prin mame educate, din români educați. Școala este deci considerată ca venind să susțină idealul educațional pentru românce definit și dobândit inițial în familie, dar tot în concordanță cu imperativele mișcării naționale a românilor din Transilvania. Astfel se explică de ce acest model de „educație națională” este de fapt un compromis între tradiție, modernitate și idealuri naționale. Această educație națională încorporează „Datinile și obiceiurile văzute în casa părintească” care rămâneau „dulci impresiuni pentru copii”<sup>35</sup>, completate de o educație rațională, pe principii moderne. Finalitatea este însă aceeași, tributară stereotipurilor de gen: femeile educate, urmând să devină tot soții și mame „adevărate”<sup>36</sup>. Avem deci o propunere de programă școlară cu nuanțe de gen pronunțate. Atare afirmație este întemeiată pe analiza dezbaterilor pe marginea programelor școlare ale Școlii de fete cu internat a Astei de la Sibiu<sup>37</sup>. Programa școlii ne permite să urmărim nu doar curricula, ci și viziunea asupra disciplinelor și metodelor de predare considerate potrivite, deci întâlnirea dintre teoretizări, idealul educațional imaginat și modelul instructiv aplicat. În ce măsură curricula a reflectat nevoile desemnate ca fiind imperitive de către intelectualii angajați în chestiunea națională, dar și eventuale diferențe de opinie în funcție de identitatea de gen a autorilor au fost perspectivele din care am chestionat aceste documente de politică școlară ale Școlii de fete a Astei cuprinse între 1886 și 1897<sup>38</sup>. De precizat este faptul că aceste documente iau forma unor Anuare care cuprind, pe lângă rapoarte privind situația disciplinelor, a elevilor și a profesorilor și articole semnate de către cadrele didactice ale școlii pe diferite teme specifice educației într-o școală de fete. Pentru perioada studiată sunt mai ales texte referitoare la importanța educării fetelor și la disciplinele care trebuiau studiate. Astfel, aceste surse sunt semnificative pentru prezentul demers pentru că proiectează de fapt filosofia educațională

<sup>34</sup> Maria Ciobanu, *op. cit.*, p. 7.

<sup>35</sup> *Ibidem*.

<sup>36</sup> Facem referire la faptul că puține sunt cele care au frecventat instituții de învățământ superior și care mai apoi au și avut o carieră. Afirmația este susținută prin analiza datelor din raportul lui Vasile Bologa, *op. cit.*, 1911.

<sup>37</sup> Dacă facem o comparație între programa școlilor superioare de fete/băieți vom vedea că din programa primelor lipsesc de pildă limbile clasice, filosofia, considerate de unii prea grele/abstracte pentru ele.

<sup>38</sup> Am folosit de asemenea și datele oferite de Vasile Bologa, *op. cit.*

potrivită pentru românce. În general, viziunea profesată este aceea că educarea româncelor trebuie realizată în funcție de gen. Petru Șpan, profesor la Sibiu, insistă pe această diferență „naturală” dintre sexe: „[...] cine nu știe cât de marcantă este deosebirea între cele două sexe: sexul bărbătesc și femeiesc, deosebire care se arată atât în privința corporală, cât și în privința spirituală”<sup>39</sup>.

Despre diferențe fizice și psihice vorbește și Vasile Saftu: „Nu mai încapă nicio îndoială, că cea mai bună educațiune a femeii este aceea, care 1. ține cont de diferențele fizice, fiziologice și psihice 2. care corespunde scopului suprem al femeii, scop impus și de natură și de Dumnezeu: Femeia să fie soție și mamă”<sup>40</sup>.

În viziunea acestor profesori deci, diferențele fizice și psihice între băieți și fete impuneau o programă școlară diferită. Am putea crede că această perspectivă este determinată de faptul că cei care scriu sunt bărbați. Totuși, în cuprinsul Anuarelor amintite sunt și texte scrise de către femei, puținele profesoare care au predat la această școală în intervalul studiat, și care se pronunță asupra aceluiași subiect, de multe ori dintr-o perspectivă tradițională insistând și ele pe rolul predestinat al femeilor. Sunt totuși și afirmări, subtile, mai moderne în care se trece dincolo de aceste roluri de gen tradiționale vizibile de pildă în promovarea unor discipline precum științele naturale.

Dintre profesorii care intervin în dezbateră programă îl reținem pe Enea Hodoș care scria în primul număr al Anuarului un expozeu pe tema necesității înființării școlilor de fete. Opinia sa este cea a majorității autorilor, în sensul că modelul propus ține cont de rolul pe care femeile trebuiau să îl aibă în familie și în societate. Astfel: „este de prisos ca elevele să fie încărcate cu studii ce nu le aduc aproape niciun folos și de care în viața lor nu vor avea trebuință. Cu atât mai vârtos, că locul acestora îl pot ocupa foarte bine lucrurile de gospodărie [...] trebuie să accentuăm însă cât mai des lucrurile de gospodărie, până ce admitem că sfera de activitate a femeii rămâne familia, și că prin urmare pentru aceasta trebuie să fie pregătită mai ales”<sup>41</sup>.

Septimiu Albini, Petru Șpan, Vasile Saftu<sup>42</sup> împărtășesc un punct de vedere similar, determinat tot de considerentele de gen. Dintre ei, V. Saftu, la fel ca P. Șpan, afirmă nevoia de particularizare a educației tocmai pe astfel de criterii: „[...] se vede într-un mod evident că tocmai predispozițiile fizice, fiziologice și psihice justifică singurul și adevăratul scop al femeii, ca să fie soție și mamă”<sup>43</sup>.

Comparativ, dintre puținele profesoare care se pronunță pe marginea programei reținem intervențiile Eugeniei Trif, Eugeniei Iovinescu, Elenei Popescu și Mariei Ciobanu. Dacă Elena Popescu afirmă explicit utilitatea educației în folosul națiunii, Maria Ciobanu se pronunță mai ales asupra rolului predominant al educației în familie considerând și ea, ca și I. Popea, că educația școlară nu se poate articula decât pe educația primită din partea mamei: „Să dăm fetițelor noastre o creștere religioasă – morală și națională, o creștere pentru viața

---

<sup>39</sup> P. Șpan, *Problema școlilor de fete de a da acestora o pregătire pentru chiamarea ce le aștepta în viață*, „Programa școlii ...”, 1890, p. 9.

<sup>40</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 12.

<sup>41</sup> Enea Hodoș, *Necesitatea înființării de școli române pentru fete*, „Programa școlii ...”, 1886-1887, p. 6.

<sup>42</sup> Toți profesorii la această școală.

<sup>43</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 13.

casnică –, ca astfel să devină din ele cu timpul femei morale, harnice, soții credincioase și mame adevărate”<sup>44</sup>.

Și punctul lor de vedere poate fi considerat al „majorității”, întrucât este împărtășit și de celelalte femei care și-au făcut publice opiniile în presă, cum este și Emilia Lungu, amintită anterior, care susținea necesitatea înființării școlilor pentru fete și care profesa aceeași viziune, a unei educații formale care să permită româncelor să își împlinescă destinul în mod mult mai eficient și benefic pentru familie și națiune deopotrivă.

Această perspectivă asupra educației naționale impunea deci o atență selectare a disciplinelor și conținutului lor. Aici apar uneori și propuneri divergente, fie la nivel de discipline, fie la nivel de conținut al acestora. În acest context se manifestă și nevoia ca educația oferită fetelor să le ofere discernământul necesar pentru a evita frivolitățile mondene și tentația de a prelua fără simț critic anumite obiceiuri și mode. Unul dintre cei care susțin acest punct de vedere este Petru Șpan, care propune chiar o programă menită tocmai să evite o falsă emancipare: „Dacă este atât de mare deosebirea la aceste școli<sup>45</sup>, cu cât mai mare are se fie ea la școlile dintre sexul bărbătesc și femeiesc. Conform naturii dinstincte și a ocupațiilor diferite ce le așteptă, planurile lor se deosebesc esențial unele de altele. Deși în planurile școlilor de fete încă au să intre cunoștințe din ramurile științelor: istorice, naturale și formale, totuși altele vor fi aici și acolo. Natura femeii fiind în preponderența ei sentimentală, urmează, ca și științele au să țină cont de aceasta; ocupațiile lor viitoare fiind deosebite”<sup>46</sup>.

În aceeași ordine de idei, dacă studiem planul de învățământ propus pentru clasele I-IV la Școala din Sibiu, vom vedea că el respectă în bună măsură idealul educațional amintit anterior. Astfel, între materii se regăsesc: religia, limba română, istoria naturală, geografia, muzica dar și lucru de mână, economia casnică, igiena, gimnastica sau chiar legumăritul. Putem așadar delimita disciplinele în două categorii, teoretice și practice. Primele țin de formarea culturală, în spirit național și aici prioritare, potrivit unor autori sunt: religia, limba română și istoria<sup>47</sup>. De altfel, insistența asupra limbii române și a istoriei este un veritabil leit-motiv al dezbaterilor privind nevoia și conținutul învățământului pentru fete. De multe ori pentru a accentua pericolul deznaționalizării prin intermediul mamelor se face referire la căsătoriile mixte: „numai cu bărbați învățați națiunea n-ar mai spori, căci chiar acei aleși de la care se aștepta mai mult, își inaugurau calea vieții, căsătorindu-se cu străine [...], unde femeia a fost sau este de altă națiune, apoi bărbatului fie român cu cap de fier, ba chiar apostolul națiunii – până-i lumea nu va auzi copiii săi zicând că sunt români”<sup>48</sup>.

Viziunile, mai progresiste ale unor autori, susțin includerea științelor naturale, mai ales a fizicii, mineralogiei și chimiei, dar tot pentru că acestea puteau să completeze cunoștințele practice necesare viitoarelor soții și mame: „Cunoștințele din aceste științe le dezvoltă inteligența, iar de altă parte le sunt folositoare pentru economia casei”<sup>49</sup>.

<sup>44</sup> G. P., *Leontina F. Negruțiu*, „Familia”, nr. 18, 30 aprilie/12 mai, 1895, p. 205-206.

<sup>45</sup> P. Șpan, *op. cit.*, p. 6. Autorul face referire la diferențele sociale care trebuie să determine o adaptare a programelor școlare.

<sup>46</sup> *Ibidem*.

<sup>47</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 15.

<sup>48</sup> Emilia Lungu, *Instrucțiunea femeii române*, „Familia”, nr. 72, 21 septembrie/4 octombrie, 1880, p. 454.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

Disciplinele sunt, la nivelul școlii primare, similare cu cele de la școlile de băieți<sup>50</sup>, conținutul lor se propunea însă a fi, bineînțeles, adaptat fetelor. Vasile Saftu, de pildă recomandă ca fetele să nu exagereze cu cunoștințele teoretice: „să-și însușească cunoștințe care cad în sfera lor de activitate și le sunt folositoare în viața practică. De ce folos le e pentru viață scoterea rădăcinii cubice ? Pare că fără rădăcini cubice n-ar fi în stare să poarte condica bucătăriei ?”<sup>51</sup>.

O a doua categorie, a disciplinelor „practice”, include de fapt o serie de discipline care trimit explicit la vocația percepută ca înăscută a femeilor. Am comparat lista disciplinelor cu cele de la gimnaziul greco-ortodox din Brașov, unde la clasa a IV-a<sup>52</sup>, de pildă, pe lângă disciplinele comune claselor de băieți, adică religie, limba română, geografie, istorie naturală, aritmetică etc., fetele mai studiau patru ore „de tot felul de lucru de mână”<sup>53</sup>. Pentru fiecare dintre disciplinele propuse, autorii vin cu argumente solide. Astfel, economia de casă care oferea elevelor „cunoștințele necesare pentru conducerea bună a unei case”<sup>54</sup> le pregătea să devină gospodine mai bune. Această materie includea: „procurarea și conservarea lucrurilor necesare în familie. Despre locuință, îmbrăcăminte, nutreț și administrarea speselor”<sup>55</sup>.

La clasa a IV-a se va introduce igiena, materia care includea: „Noțiuni de anatomie și fiziologie, alimentele, mișcarea, simțurile și igiena lor. Locuința, hainele, aerul, clima [...] otrăvirea, asfixia, leșinarea, epilepsia etc.”<sup>56</sup>.

Introducerea acestei discipline e dovadă a dorinței de a îmbunătăți standardele de viață ale românilor, de a responsabiliza femeile mai ales în privința creșterii copiilor. O astfel de preocupare o vedem și în alte surse precum presa sau în seria *Cărțile săteanului*.

Putem afirma deci că există o „ierarhie” a disciplinelor, după criteriul importanței lor, în pregătirea viitoarelor soții și mame. Implicit sunt și discipline pe care unii le consideră mai puțin benefice pentru această formare prin faptul că invită spre frivolitate. În această categorie unii autori includ de pildă muzica: „[...] cu deosebire în fiicele noastre ea devine o pasiune, așa că, fetița nu mai vrea să știe de ale casei, ci își pierde tot timpul cu mazurcele lui Chopin sau cu rapsodiile lui Liszt”<sup>57</sup>.

O atare opinie este împărtășită uneori și de femei. Eugenia Iovinescu, profesoară la școala de fete din Sibiu, într-un articol despre importanța științelor naturale<sup>58</sup> ca materie potrivită pentru școlile de fete, afirmă că educația reală a viitoarelor soții și mame adevărate trebuia să se concentreze pe științele reale și nu pe cele „superficiale” precum muzica sau jocul: „Aceste calități de stăpâna casei și le poate însuși femeia în adevărat înțeles nu prin apariții josnice, prin supunere oarbă, prin spoială de cultură falsă fără

<sup>50</sup> *Programa gimnasiunului mic român de religiuine ortodoxă orientale pe anul scolastic 1863-1864* [infra: „Programa gimnasiunului ...”].

<sup>51</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 7.

<sup>52</sup> Susținută de către Reuniunea femeilor române din Brașov.

<sup>53</sup> „Programa gimnasiunului ...”, 1863-1864, p. 31; 1887-1888, p. 36.

<sup>54</sup> Eugenia Trif, *Însemnătatea economii de casă*, „Programa școlii ...”, 1893/1894, p. 3.

<sup>55</sup> „Programa școlii ...”, 1887/1888, p. 31’.

<sup>56</sup> *Ibidem*.

<sup>57</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 15.

<sup>58</sup> Pe care de altfel o predă.

sâmbure, prin arte (muzica, joc), ci numai prin studii științifice, între care primul loc îl ocupă științele reale”<sup>59</sup>.

Pentru alți pedagogi, însă, limbile străine și, mai ales „lectura totdeauna veninoasă de așa numitele romane fabricate în străinătate pentru speculă”<sup>60</sup>, reprezentau un pericol potențial în formarea corectă a româncelor.

Semnificativ este și faptul că unii autori manifestă o oarecare toleranță pentru practicarea, temporară, a unor pasiuni, hobbyuri sau chiar profesii. În general, fetelor necăsătorite li se acceptau astfel de „abateri”, dar doar până la căsătorie, când nașterea și creșterea copiilor trebuiau să devină singurele preocupări ale acestora, atât pentru binele familiei, cât și pentru binele națiunii: „Înțeleg să se ocupe în timpul liber cu muzica, dar nu când va fi mamă, să-și neglijeze copiii pentru plăcerea lui Beethoven”<sup>61</sup>.

Există preocupări legate și de nivelul de învățământ potrivit pentru fete. Majoritatea autorilor, pedagogi și nu numai, acceptă educația primară. Reticență, și uneori refuz apare în legătură cu o eventuală aprofundare a studiilor la nivel superior, universitar. Argumentele pe care unii le aduc sunt inspirate tot din perspectiva de gen, considerându-se că un asemenea nivel depășea capacitățile femeilor, dar și că astfel exista riscul ca femeile să se îndepărteze de menirea lor: „[...] studierea pe la universități e prea obositoare pentru sexul femeiesc. N-aveți destui avocați, diplomați mai voiți să-i înmulțiți și cu avocate diplomate ? Sau pe fragezii umeri femeiești vreți să încărcați povara conștiințozității, care apasă atât de greu chiar și pe bărbații-medici ! [...] Apoi de va căuta cineva ce mame sunt femeile-doctori, se va convinge că numai mame bune nu se pot numi. Cine ar fi fost Ștefan cel Mare dacă nu avea o mamă, care să fie capabilă de a rosti cuvintele: dacă tu ești fiul meu, nu-ți sunt mamă eu. Cred că dânsa s-a ocupat mai mult de creșterea fiului ei decât unele regente de azi care din 24 de ore ale zilei numai 1 sacrifică pruncilor lor”<sup>62</sup>.

G. Crainicean nu este singurul care consideră că școlile superioare de fete, mai ales dacă programa nu era adaptată pentru viitorul predestinat al fetelor, puteau să facă mai mult rău decât bine. Facem referire în acest sens la articolul lui V. Saftu, în care subiectul este tocmai acela al școlilor superioare de fete, un articol foarte documentat, cu referiri punctuale la sistemul de învățământ german contemporan: „[...] arareori avem ocazia să vedem cum o femeie «studiată» neglijează datoriile impuse ei de la natură ca soție și mamă. Ce-i drept, în afară se știe prezenta foarte bine în societate știe «conversa» despre fel de lucruri; în de-ale casei însă: economie, bucătărie, spălat etc. nu se cam pricepe”<sup>63</sup>.

<sup>59</sup> Eugenia Iovinescu, *Importanța științelor naturale în raport cu educațiunea femeii*, „Programa școlii ...”, 1895/1896, p. 3.

<sup>60</sup> Extras din discursul ținut de către George Barițiu, la adunarea Astei din 10 august de la Șomcuta Mare, un discurs despre *Educația femeilor la națiunea română*, „Transilvania”, An IV, nr. 17, Brașov, 1869, p. 201. În 1869, când Barițiu scrie, în spațiul european circulau deja romanele ieftine, inclusiv cele de 10 cenți, serializate care au stârnit îngrijorarea unor intelectuali vizavi de accesul la texte de o calitate îndoielnică.

<sup>61</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 15.

<sup>62</sup> G. Crainicean, *Dece porunci ale sănătății și tâlcuirea lor*, „Familia”, 20 aprilie/2 mai, nr. 16, 1886, p. 190.

<sup>63</sup> V. Saftu, *op. cit.*, p. 7.

Pe lângă conținutul programei, ceea ce îi preocupă pe profesori și intelectuali, în general, sunt finalitatea și eficiența actului instructiv-educativ. Toți autorii, indiferent de gen, sunt convinși de faptul că o programă atent formulată care să le ofere fetelor strict acele cunoștințe menite să le pregătească pentru a deveni mama bună și nu „dame filosofe”, după cum avertiza George Barițiu, dar și alții intelectuali români, reprezenta cea mai bună modalitate de a preîntâmpina denaturarea valorilor și tradițiilor românești, dar și posibilitatea de a îmbunătăți calitatea vieții familiilor de români: „Nu cumva voiești și tu, ca să facem din femeile noastre filozoafe, filologe, matematici, mai în scurt, calțiune albaștrii, precum le zic anglii în bătaie de joc ? Să ferească Dumnezeu pe tot românul de femeia filozoafă [...] care adică să dispute din ontologii și metafizică transcendentală, despre Ichund Nichtich, despre Weltallund Nicht, iar apoi să-ți pună pe masă supa prea sărată, friptura arsă și salata nespălată”<sup>64</sup>.

Reiese deci clar faptul că viziunea lor este înregimentată idealurilor naționale, dar și dorinței de a proteja specificul național de tarele modernității care tind să formeze o „damă cultă ce cunoaște toate complimentele și apucăturile de prin saloane”<sup>65</sup>, după cum afirma Eugenia Iovinescu. În acest mod se poate explica prudența vizavi de disciplinele și tematica incluse în curricula școlară. Uneori se caută și dovezi ale eficienței educației, atât informale, cât și formale. Amintim în acest context, doar tangențial, chestiunea vestimentației feminine, pe care unii o consideră a fi tot mai „coruptă” de elemente moderne. Se manifestă deci și un naționalism vestimentar vizibil în evaluarea prezențelor feminine la evenimente mondene, baluri de caritate etc. în care este întotdeauna salutată inițiativa femeilor care au ales să poarte costumul popular – dovadă vizibilă a patriotismului și mai ales a bunei creșteri, în spirit național<sup>66</sup>. „Eu vreau a ști oare nu-i destul de frumos portul nostru cel românesc, opinca, ciorecii, pieptarul, cureaua, sumanul, căciula ori pălăria ? Să fie ore mai cinstite niște scârbe de cizme cu turieci secuiești ... ? Nicicând ! Și iarăși: mai bine stă unei muieri ori fete cu sucne și laibere decât cu catrință și pieptar ? În vecii veciloru – nu !”<sup>67</sup>.

Așadar, putem formula pe baza celor expuse câteva concluzii referitoare la idealul educațional propus pentru românce. Acesta poate fi rezumat în formula unei „emancipări controlate și limitate” în conformitate cu prioritățile programului național care impunea și controlarea cât mai strictă a preluărilor venite din exterior. Tiparele formării sunt deci încă fidele viziunii tradiționale: „[...] să ne creștem femei, care să fie cum zice poporul, și de rugă și de fugă, și de mamă și de damă, să se învârtă cu cheile de brâu în bucătărie și cămară, ca și în saloane împrejur de oaspeți; să știe comanda în sfera activității lor femeiești și să poată aprecia vocația bărbaților trecuți prin cursuri școlare de câte 10-16 ani, ajunși în poziții sociale, în care cea mai înfricoșată pedeapsă ce i s-ar putea dicta pentru păcatele tineretelor

<sup>64</sup> G. Barițiu, *op. cit.*, p. 201. Aceasta este și sursa citatului din titlul articolului, relevantă pentru a sublinia tocmai acest model al emancipării limitate promovat de către intelectualii români.

<sup>65</sup> Eugenia Iovinescu, *op. cit.*, p. 4.

<sup>66</sup> Subiect care ar merita de altfel mai multe aprofundări. Vezi Georgeta Fodor, *The national dimension of Fashion*, în vol. *Fashion through History*, vol. I, coord. Giovanna Motta, Antonello Biagini, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 156-167.

<sup>67</sup> I. P. Reteganul, *Tomna*, „Cărțile săteanului ...”, nr. 11, 1886, p. 166.

sale, ar fi ca să tragă după sine câte o consoartă care să stea ca o mută tocmai în societățile cele mai alese, în care este chemat a funcționa sau a se prezenta bărbau-său”<sup>68</sup>.

Spre deosebire de perioadele anterioare aceste responsabilități vor fi încărcate de acum înainte cu o responsabilitate civică, națională. Acest model al „emancipării controlate” se revendica deci de la povara reprezentării atribuită femeilor în contextul discursului naționalist și reflectată atât în dezbaterile publice cât și în programele școlare. Această emancipare culturală pornea de la acceptarea necesității de ridicare din ignoranță, dar fără ca accesul la educație să afecteze rolul (pre)destinat al femeilor. Componenta de gen este așadar definitorie pentru delimitarea idealului educației, la fel cum prioritatea emancipării națiunii române impunea păstrarea și transmiterea specificului național de aici și strictețea vizavi de preluările fără simț critic ale modernității. Pe lângă a accepta, cvasiunanim, că educația este indispensabilă, toți autorii, bărbați și femei, susțin că educația trebuie să fie în concordanță cu „chemarea lor în viață”: de a fi soții și mame instruite, într-adevăr, cu un bagaj cultural atent selectat, menit să le ofere mamei posibilitatea de a forma copiii în spiritul epocii și al națiunii. Curricula, cumulată cu recomandările din presă și prelegerile publice, a contribuit la formularea unui ideal educațional care cuprindea un mix de cunoștințe utile lor ca viitoare mame. Avem deci domenii precum economia casnică, lucrul de mână, discipline puternic atașate ocupațiilor specifice feminine. Altele, precum igiena sau gimnastica sunt rezultat al progresului, al nevoii de a îmbunătăți condiția indivizilor, în timp ce disciplinele teoretice, limba română și istoria au fost considerate fundamentale pentru formarea identității naționale a românilor și românelor. Într-adevăr, valoarea națională a acestora este mai diluată în dezbaterile pe marginea curriculei, dar mai pronunțată în presă și conferințe publice. În acestea din urmă, de pildă, istoria are o pronunțată tentă militantă, predarea și cunoașterea ei fiind menite să îndemne la acțiune, spre deosebire de dezbaterile pe marginea programei școlare unde istoria pare mai degrabă un tezaur cu valoare informativă, nu și formativă.

De reținut este și faptul că în cazul acestor discipline, considerate strategice pentru educarea românilor, apar și diferențele de gen. De pildă, în predarea istoriei pentru fete se recomandă accentul pe personalitățile feminine care puteau să inspire românele. Astfel se naște motivul Corneliei sau al mamei lui Ștefan cel Mare. Important este și faptul că se caută și „dovezi” ale eficienței acestei educații în spirit național impregnat de elemente moderne, atât prin apelul la alegorii vii, românce care au avut sau au o conduită exemplară, dar și prin proba timpului. Vom vedea, de pildă, cum în timpul Marelui Război s-a făcut apel la patriotismul insuflat de mame și la datoria lor de a susține efortul colectiv, manifestări prezentate și percepute ca fiind de fapt dovezi certe că educația națională primită de către românce a fost eficientă.

---

<sup>68</sup> Vasile Bologa, *op. cit.*, p. 4.